

*Meho Bašić**

UDK 355.018

JEL Classification H56

Stručni članak

OSNOVE RATNE EKONOMIJE - s osvrtom na rat u BiH 1992.-95. godine -

Uvod

Neposredno pred rat godine 1992.– 95. Bosna i Hercegovina nalazila se u vremenu kada nestaje jedan dugo prisutan sistem vrijednosti. To je bilo vrijeme u kojem nestaju stari modeli, teorije i institucije, a javljaju se novi. Sve se to odvijalo na prostoru male države, koja je imala specifičan historijski put nastanka, složenu etnokulturnu konfiguraciju i trošnu ekonomsko–socijalnu bazu. Bilo je to vrijeme dominacije monizma u ideološkoj ravni, jednopartizma u političkom sustavu i redukcionizma u demokraciji, što se najdirektnije reflektiralo na sferu osnovnih ljudskih prava i temeljnih sloboda.

U takvom je ozračju dugo pripremana i ratnim sredstvima potvrđena nakana uništenja ekonomskog bića države BiH kao osnove na kojoj se gradi svaki drugi vid državotvornosti. To je bilo vrijeme u kojem se borba za opstanak države morala obezbijediti svim sredstvima odbrane državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta zemlje. I desilo se «čudo bosanskog otpora» kao izraz patriotizma i bosanskog duha.

Poslije rata mir se ne može osjetiti na pravi način sve dok svaki građanin Bosne i Hercegovine na teritoriji države ne doživi univerzalne ljudske vrijednosti, kao što su: sloboda kretanja, lična i imovinska sigurnost, pravo na radno mjesto i vlastiti dom. Iz ovih temeljnih vrijednosti izvode se i sve druge koje život čine normalnim u vlastitoj državi.

U ovom je vremenu Bosni i Hercegovini potreban cjelovit zaokret u političko-ekonomskoj strategiji. Jedina ispravna varijanta naše strategije jeste stvaranje

* M. Bašić, dr. sc., redoviti profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Rad primljen u uredništvo: 18. 1. 2006.

ofanzivne politike priključenja Evropskoj uniji. I pored svih ograničenja i prošlih Golgota, u Bosni i Hercegovini spasene su snage njenoga duha iz kojih izviru naša pozitivna ubjeđenja, vjerovanja i energija. Po tome smo u punom smislu moderna Evropa. Sposobni smo stvarati i otvarati nove vizije. Na angažovanim vizijama moguće je sačuvati i ojačati samosvojni izgled hiljadugodišnjeg bosanskohercegovačkog bića.

Historija nas uči da su se u Bosni i Hercegovini događali ratovi samo tada kada je ona vojno i ekonomski bila slabija od bližih ili daljih svojih komšija. Efikasnost ratnih osvajanja ovdje je dovedena do maksimuma, i to osmišljenim povezivanjem političkih vrhova sa ratnim bojovnicima i kriminalcima svih boja. U tome svjetlu postavlja se pitanja: Šta je, onda, stvarni uzrok ratu u BIH 1992.-95.? Jedino jasan i nedvosmislen odgovor dobija se analizom ukupnih resursa u Bosni i Hercegovini i «dobitaka» i «gubitaka» pojedinih homogenih skupina u njoj. Sve drugo samo je političko-propagandna maska.

Precizne podatke o «dobicima» i «gubicima» moguće je, naravno, imati tek nakon temeljitog snimanja i izrade odgovarajuće multidisciplinarne studije. Pogotovo ako se žele precizirati ratom uzrokovane direktne i posredne štete, kao što su, na primjer, izgubljena tržišta, ili tehnološka zaostajanja. Ipak, moguće je određene promjene i na njima bazirane zaključke izvesti već danas.

Analizom prirodnih i radom stvorenih kapaciteta može se dobiti gruba slika o dugoročnim i sekularnim «dobicima» pojedinih bosanskohercegovačkih kolektiviteta i konstitutivnih etnosa. Analizom radom stvorenih kapaciteta moguće je iz njih izdvojiti kratkoročne i srednjeročne “dobitke” i “gubitke”, odnosno izmjeriti obim oružane pljačke agresorskih snaga, koje su u periodu 1992.-95. dolazile i sa istočnih i sa zapadnih susjednih granica. Bilo je evidentno kako za rat mnogo bolje pripremljeni agresori otimaju, demontiraju, odnose, uništavaju i zagađuju sve što je iole vrijedilo u materijalnom, finansijskom i duhovnom smislu života na ovim prostorima. U tome su pokazali svu svoju destruktivnu i retrogradnu inventivnost, istrajnost i učinkovitost koja nije viđena u Evropi od II. svjetskog rata.

1. Ekonomski motivi agresije na Bosnu i Hercegovinu godine 1992.

Ekspanzionistički osvajački projekat nazvan Memorandum SANU Beograd imao je, pored genocidnih i fašistoidnih i ekonomske motive za agresiju na Bosnu i Hercegovinu. To je lako ustvrditi imajući na umu slijedeće činjenice:

- a) Svaki osvajački rat, po definiciji, za primarni dugoročni cilj ima zauzimanje tuđih prostora, kao nezamjenjivog materijalno sirovinog faktora razvoja;

- b) Nasilno osvajanje tuđih prostora predstavlja najkraći put namicanja bogatstva pripadnicima vlastitog (agresorskog) naroda, zbog čega se kreće u agresiju i primjenjuje jedan od najučinkovitijih metoda podizanja agresivnog morala;
- c) Pljačkom ljudskim radom stvorenih dobara i zaposjedanjem prirodnih resursa kojima se vrlo brzo i racionalno ojačava logistika agresorskih snaga, na jednoj strani, i slabi odbrambena moć žrtve agresije, na drugoj strani;
- d) Uništavanje i/ili onesposobljavanje ekonomskih, posebno proizvodnih, potencijala kod žrtve agresije (čak bez ikakve sopstvene koristi) ostavlja dugoročne posljedice po stvarne izgledе žrtve agresije da sanira odbrambenu logistiku.

Kada je u pitanju srpsko-crnogorska agresija na Bosnu i Hercegovinu, uz upotrebu JNA kao četvrte oružane sile u Evropi godine 1992., onda se mora imati u vidu tadašnju ekonomsku moć Bosne i Hercegovine koju su posebno poznavali kreatori ideje o agresiji. Oni su znali da tu moć, u najkraćem, sačinjavaju slijedeći razvojni faktori i kapaciteti:

1. Gestrateški položaj Bosne i Hercegovine na Balkanu koji, s ekonomske tačke gledišta, omogućava maksimalnu racionalizaciju transportnih i ukupnih reprodukcioničkih troškova unutar užeg i šireg prometnog okruženja;
2. Bogata sirovinsko-energetska osnovica daje značajne potencijale za razvoj metalnog i nemetalnog kompleksa (željezna ruda, boksit, srebro, olovo, so, barit, ugalj, hidropotencijal...) u kojima svaka država pronalazi jedan od temeljnih faktora industrijskog i ukupnog materijalnog razvoja;
3. Izgrađeni proizvodni, infrastrukturni i uslužni kapaciteti u Bosni i Hercegovini, koji su bili natprosječno kvalitetniji u odnosu na stanje u ex-Jugoslaviji predstavljali su (između 120 i 150 mlrd USD) krupan ekonomski motiv za agresiju;
4. Šumsko bogatstvo, sa drvnom masom pogodnom za različite ekonomske namjene, značilo je snažan ekonomski motiv agresiji jer se može u najkraćem roku upotrijebiti za velike razvojne impulse i devizne efekte;
5. Izgrađeni kapaciteti namjenske industrije*, izvezno orijentisane i sigurnosno gledano mogli su odlično (oko 30 mlrd USD) predstavljati realnu podlogu za snažno unapređenje agresorove ratne logistike, ali i za industrijski prosperitet i izvozni resurs;

* Kapaciteti namjenske (vojne) industrije bili su tehnološki tako programirani da su vrlo lako mogli preorijentirati proizvodnju za mimodopsku svrhu široke potrošnje. Ovi su kapaciteti bili perfektno locirani sa sigurnosnog aspekta (Bugojno, Vitez, Goražde, Vogošća, Konjic, Bihać), a zapošljavali su visoko kvalifikovanu radnu snagu.

6. Raspoloživi znanstveno-tehnološki i obrazovni kapaciteti u nekim grupacijama fundamentalnih istraživanja predstavljali su značajan ekonomski motiv agresije, jer se radi o sektorima sa naglašenim eksternim efektima u dugom roku.

O ekonomskim motivima agresije na BiH aprila godine 1992., potrebno je, pored iznesenog, imati na umu i činjenicu da njena teritorija pruža dobre šanse za razvoj agrara, posebno stočarstva u brdsko-planinskim rejonima, zatim proizvodnju žitarica u nizinskim dijelovima sjeverne i sjevernoistočne Bosne i za mediteranske kulture niske Hercegovine. I raspoloživi turistički potencijali bili su značajni i po obimu i po vrsti (zimsko-sportski objekti, kulturno-historijski i vjerski turizam, lov i ribolov, seoski turizam itd.)

2. Osnovne karakteristike ratne ekonomije u Bosni i Hercegovini u periodu 1992 – 1995. godine

Rat je nešto najgore što se može dogoditi društvu, državi i ljudima. U ratu su sve strane učesnice, u krajnjem, gubitnici. Nema pravednih agresivnih ratova ni opravdanih povoda za otpočinjanje takvih ratova. Imaju samo agresori i branitelji, odnosno osloboditelji. Ratovi odnose ljudske živote, ali odnose u nepovrat i sve ekonomske resurse, obnovljive i neobnovljive. Ratna je ekonomija zapravo anti-ekonomija. Da u historiji nije bilo ratova, ljudi bi sada hodali po planetama kao po planeti Zemlji i jeli bi iz «zlatnih kašika».

Pa, šta je to što karakterizira ratnu ekonomiju općenito i šta je to što je bilo specifično za ratnu ekonomiju za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini u godinama 1992.–95.? U svakom oružanom sukobu bitno se mijenjaju sve tri komponente ekonomije, a to su:

- a) uslovi i faktori proizvodnje (biznisa),
- b) privredni sistem/sustav i
- c) ekonomska politika

Što se tiče uslova i faktora proizvodnje (biznisa) najvažnije se promjene dešavaju po osnovu njihovog trajnog nestajanja sa lica zemlje, odnosno njihovog trajnog onesposobljavanja za ekonomsku upotrebu. Tako su u domenu ljudskog faktora proizvodnje (biznisa) ratne destrukcije najočiglednije u vidu fizičkog nestajanja i/ili trajnog invaliditeta, a manje su očigledne u vidu ratnih i postratnih neuro-psihičkih morbiditeta, mada su ove promjene vrlo naglašene u najnovijim ratovima (Vijetnamski sindrom).

U pogledu prirodnih, odnosno ljudskim radom stvorenih materijalnih uslova proizvodnje (biznisa), ratne su promjene takođe najočiglednije u obliku njihovog fizičkog nestajanja i/ili trajnog i nepopravljivog (u ekonomskom smislu) oštećenja. Čitava zemljišna prostranstva zbog ratnih dejstava naprosto «nestaju» ili se bitno modifikuju, izgrađeni materijalni, znanstveno-tehnološki i komunikaciono-informatički kapaciteti odlaze u nepovrat, a znanje se u najširem svom značenju stavlja u funkciju «dobijanja» bitaka i na kraju pobjede u ratu. Dakle, zemljište, rad i kapital kao uslovi i faktori proizvodnje/biznisa, tj. ekonomije, iz temelja mijenjaju i oblik i funkciju i sadržaj za sve vrijeme rata, ali i zadugo nakon njega.

U domenu privrednog sistema* promjene su dok traje rat (ali i za vrijeme priprema za rat, odnosno za vrijeme neposredne ratne opasnosti) najdrastičnije u pogledu «ekonomske misije» ratne proizvodnje. Zbog rata mijenjaju se i adaptiraju sve bitne komponente ekonomske legislative kojom se reguliraju unutrašnji i vanjski odnosi u ekonomskoj sferi. Ekonomija se prebacuje «na ratni kolosijek» i svi propisi kojima se to regulira postaju, ne samo sastavni dio općeg strateško-komandnog menadžmenta, nego se oni prilagođavaju postavljenim ciljevima rata, karakteru rata i operativno-taktičkim mjerama i akcijama. To se posebno odnosi na propise kojima se reguliraju odnosi u cirkulaciji proizvodnih imputa (rada, sirovina, repromaterijala, goriva i maziva, opreme) gotovih proizvoda (roba i usluga) i transporta od prodavca do kupca (drumski, željeznički, vodni i zračni prijevoz). U ratu se bitno mijenja ciljna funkcija privrednih subjekata – ona prestaje biti profitnog karaktera, a postaje i funkcionira kao dio «ratne mašinerije». Isto tako, poslovni menadžment u ratu gubi svaki smisao «tržišne orijentacije» i poprima karakter «distributivnog» usmjerenja. Pri tome, propisi kojima se reguliraju «odnosi ljudi u proizvodnji» postaju integralni segment komandno-hijerarhijske ratne matrice, a to znači gube temeljni karakter tržišnosti, radne slobode i humanizacije rada.

U ekonomskoj politici, ratna ekonomija u ovoj sferi drastično mijenja i sadržinu i formu. To se podjednako odnosi na sve faze donošenja mjera ekonomske politike (1. stvaranje znanstveno-stručne osnove; 2. izrada nacrti i prijedloga dokumenata i 3. usvajanje u nadležnim organima) i na aktivnosti vezane za njihovu primjenu (1. ugrađivanje u interne propise preduzeća; 2. postupanje menadžmenta i 3. raspodjela rezultata poslovanja). Nema, praktično, ni jedne mjere ekonomske politike koja u ratu ne podliježe strogoj «cenzuri» raznih «kriznih štabova» i shemama ratne logistike. U ratu sve iz domena ekonomske politike postaje poprište i bojište na kojem se dešavaju «pravne» ratne operacije i svaka mjera predstavlja integralni dio opće i posebne ratne strateško-operativne izvedbene dokumentacije. Privrednim subjektima ostaje samo da ih slijede i primjenjuju.

* Ovdje se pod privrednim sistemom podrazumijevaju sva ustavna, zakonska i podzakonska rješenja kojima se reguliraju ekonomski odnosi dok traje ratno stanje, jednako kao i radno-pravni status ratnika i pripadnika čitavog kompleksa ratne logistike (saobraćaj, trgovina, financije, PIO, socijala, javni sektor).

Ne sporeći prisustvo svih naprijed nabrojanih općih premisa ratova kao oružanih sukoba država i naroda, posebno je zanimljivo proučiti sve specifične karakteristike koje su pratile ekonomiju BiH za vrijeme rata 1992.– 95. Te su karakteristike:

1. Rat 1992.–95. u Bosni i Hercegovini, što će historijska znanost dokazati, imao je ne samo specifične obrise i karakteristike u strateškim ciljevima, u vojno-operativnim planovima i organizaciji i u upotrebi ratne mašinerije – nego je imao i svojih «originalnih» ideja, ciljeva i sredstava u ekonomskoj sferi kod «zaraćenih strana» i njihovih mentora iz užeg i šireg okruženja. Najvažniju ekonomsku karakteristiku toga rata u Bosni i Hercegovini vidim u strukturi i funkciji ratne logistike, kako kod agresora, tako i kod žrtve agresije. Agresori su koristili pored «vlastitih» izvora, izdašne ekonomske impute (rada, kapitala, novca, informacija) iz inozemstva, posebno od svojih «prirodnih» saveznika (SR Jugoslavija i R Hrvatska), ali i od «nadležnih» globalnih organizacija, institucija i integracija (UN, EU, OSCE, MMF, WB, «Karitas», «Dobrotvor»). Žrtva agresije - R BiH, ne samo što je trpila direktne ekonomske štete gubljenjem teritorije i svega ekonomskog potencijala što se na njoj nalazi, nego je istovremeno snosila i sve posljedice koje su nastale primjenom rezolucije Savjeta bezbjednosti UN kojom se na prostoru ex SFRJ zabranjuje promet oružja i ostale ratne logistike. Tom je rezolucijom kažnjen branitelj, a nagrađen agresor.
2. Bitna ekonomska karakteristika rata 1992.–95. u BiH ogleda se u činjenici da su agresori svoje ratne ciljeve primarno vezali uz ekonomski potencijal, u smislu trajnog uništenja svega što ne uspiju oteći od žrtve agresije. Nema sumnje da su u toj nakani i uspjeli. Opljačkali su ekonomskog potencijala u tržišnoj vrijednosti od oko 35 milijardi USD i uništili i/ili trajno onespособili još oko 15 milijardi USD. Praktično ne postoji ekonomski resurs kod kojeg žrtvi agresije nisu učinjene ogromne ekonomske štete, mada su one i najveće i najočiglednije kod proizvodnih potencijala (zemljište, rad, kapital, tehnologija, informatika). Na strani agresora ekonomske su štete takođe bile značajne u obliku izmijenjene finalne namjene proizvodnje, ali su one nadomještene izdašnim ratnim plijenom.
3. Značajnu ekonomsku karakteristiku rata 1992.–95. u BiH vidim u činjenici da je to bio «totalni» rat u smislu zahvatanja svih ekonomskih potencijala, ne samo kod vojnih struktura, već i u civilnom sektoru. U rat su planski i tendenciozno uvučeni svi segmenti civilnog sektora, kao što su: domaćinstva, male obiteljske tvrtke, srednje i velike (državne i privatne) kompanije, javno-sektorske organizacije i institucije, humanitarne i nevladine organizacije, turistički, sportski i rekreativni kapaciteti. I po obuhvatnosti i po metodama i tehnikama uključivanja ekonomskog potencijala u ratnu logistiku, ovaj rat 1992.–95. u BiH imao je dotada

nepoznate i neviđene domete i manifestacije. U tom kontekstu eklatantan je primjer «ekonomskog života» u opsjednutom Sarajevu u trajanju od više od hiljadu dana. Ali je isto tako zadivljujuća ekonomska komponenta kod odbrane Goražda, Mostara, Bihaća, Srebrenice, Starog Viteza, Žepe i još nekih mikrolokacija na teritorijama koje su bile «pod kontrolom Armije R BiH». Želim podvući da je rat učinio da se ekonomski potencijal i na strani oba agresora, manje ili više, destruirao i namjenski suboptimirao, što je prvenstveno imalo negativne posljedice u izgubljenim tržištima i zaostajanja u praćenju suvremenih tehnoloških i informatičkih dostignuća u svijetu.

4. Posebnu ekonomsku karakteristiku rata 1992.–95. u BiH valja pronalaziti i identificirati u domenu međunarodnih ekonomskih odnosa naše države i «zaraćenih strana», i to prvenstveno u segmentu vanjskotrgovinskih odnosa i kretanja. Kao prvo, s tim u vezi, može se ustvrditi da je za vrijeme rata višestruko smanjen obim vanjskotrgovinske razmjene zemlje i da je došlo do radikalnih promjena i u njezinoj unutrašnjoj strukturi i spoljnoj regionalnoj usmjerenosti. Dok su agresori u tom smislu izdašno koristili raspoložive pogodnosti u ekonomskoj komunikaciji sa «prirodnim» saveznicima, dotle je žrtva agresije hropila u stanju opće ekonomske izolacije od svijeta. Samo minorna ekonomska potpora stizala je, i mogla je stići, od nekih islamskih zemalja i iz dijela sa naglašenim humanitarnim i etičkim načelima svijeta. To je pomoglo da se «održi vatra» kod nekih bitnih proizvodnih kapaciteta, javnosektorske i komunalne djelatnosti na prostoru pod kontrolom žrtve agresije.
5. Važna ekonomska karakteristika ogleda se u radikalnoj promjeni načina razmjene ekonomskih dobara na unutrašnjem tržištu. Taj je način, zapravo, prestao biti po modelu R-N-R-N-R i poprimio je sve karakteristike razmjenskog modela R- R, u kojem je novac prestao biti «podmazivač» prometa. Ono malo novčane mase u formi njene žiralne komponente predstavljalo je samo funkciju novca kao «obračunske jedinice», a gotovinski novac cirkulirao je u vrlo heterogenoj monetarnoj strukturi. Naime, u cirkulaciji su bile ove valute: 1. BH dinar, 2. dinar SR Jugoslavije, 3. kuna R Hrvatske, 4. marke SR Njemačke (i sve ostale cijenjene valute iz svijeta). U jednom vremenskom periodu u funkciji zakonskog sredstva plaćanja na jednom ratom zahvaćenom prostoru zemlje (pod kontrolom AR BiH) cirkulirali su tzv. Novčani bonovi koji su lako bili podložni falsifikatorskim akcijama.
6. Posebna je ekonomska karakteritika ekonomije BiH u periodu 1992.–95. činjenica da je došlo do drastične izmjene kriterijalnog sistema formiranja cijena na unutrašnjem tržištu. U principu je funkcionirao temeljni ekonomski zakon tržišta zakonom ponude i potražnje ekonomskih doba-

ra. Zbog izrazitog napuštanja koncepta ekonomije ponude (supply side economy), zato što je domaća proizvodnja praktično pala i ispod egzistencijalnih količina, a koju je izdašno nadomiještala strana humanitarna pomoć – cijene su na unutrašnjem tržištu ekstremno porasle. Ostat će za istraživanje kako su i zašto, na primjer, cijene osnovnih životnih namirnica, kao što su: brašno, ulje, šećer višestruko povećane, pri čemu su neke od njih praktično poprimile funkciju novca (kao prometnog sredstva). Radi ilustracije navodim podatak da su u opsjednutom Sarajevu kupci u najkritičnijem razdoblju opsade (1993.) za jedan kg brašna plaćali po 5 DM, za jednu litru ulja po 60 DM, za jedan kg šećera po 30 DM, za jedan svežanj suhog drva po 20 DM, itd.

7. Bitnu ekonomsku karakteristiku rata u BiH 1992.–95. predstavlja prava eksplozija tzv. ratnog profiterstva. Budući da je svaki rat, po definiciji* vrijeme nenormalnih tendencija u svim sferama ljudskog života, to je u domenu efikasnosti gospodarstva došlo do najdrastičnijih promjena iz cjelokupne ekonomske sfere življenja. Tako su sretni pojedinci, a najčešće poslovnom nemoralu i kriminalu sklone osobe, za manje od četiri ratne godine svoje profite u biznisu multiplicirali do neslučenih razmjera. Za to vrijeme na desetine njih postali su multi-milioneri, a nekolicina je svoj kapital «akumulirala» i do milijardijskih visina. Samo u Sarajevu svaki je šleper «uvezene», često prokrijumčarene akcizne robe značio profit blizu miliona, pri čemu nisu bili rijetki slučajevi da je roba bila nepoznatog porijekla i bez odgovarajuće proizvodne i trgovačke dokumentacije. Borba protiv ratnog profiterstva bila je vraški teška, jer je postojala osmišljena i čvrsto povezana interesna sprega političkih, vojnih i poslovnih struktura kod svih zaraćenih strana, a nerijetko i između njih.
8. Posebna ekonomska karakteristika BH rata 1992.–95. manifestirala se krijumčarenjem i nenamjenskom distribucijom prispjele međunarodne humanitarne pomoći. To se činilo na različite i sofisticirane načine. Jedan od najučinkovitijih načina bio je bukvalno nasilno otimanje humanitarne pomoći, što je uglavnom činjeno na međusobno utvrđenim ratnim crtama zaraćenih strana. Ta se roba poslije na komercijalnoj osnovi plasirala na unutrašnjem tržištu. Drugi način krijumčarenja i nenamjenske distribucije međunarodne humanitarne pomoći ogledao se u kontinuiranoj praksi da su organizaciju preuzimanja i distribucije humanitarne robe obavljale većinom domaće humanitarne organizacije («Merhamet», «Karitas», «Dobrotvor», «La Benevolencija» itd.) u kojima je snažan uticaj imala aktualna političko-

* Meša Selimović u «Dervišu i smrt» za rat kaže da je to «vrijeme kada bogati postaju siromašni, a fukara se obogati; pametni zašute, a glupi progovore; kada se časni ljudi povlače, a bezobrazni nastupaju», a u našem narodu postoji izreka: «nekom rat, nekom brat».

vojna oligarhija sklona poslovnom nemoralu i korupciji. I treću metodu krijumčarenja i nenamjenske distribucije međunarodne humanitarne pomoći valja nalaziti u formi gusto uspostavljene i funkcionalno povezane mreže domaćih subjekata i različitih lobija iz inozemstva. Ta je sprega u ratu, ne samo otpornija na mjere i akcije njenog razbijanja, već je često i podržavana od strane domaćeg političko-vojnog establišmenta. Ta je sprega u BH 1992.-95. imala uglavnom međunarodnu konfesionalnu lobističku pozadinu, što joj je osiguravalo otpornost na planu efikasne borbe u funkciji njezinog suzbijanja i/ili eliminiranja.

3. Ekonomske posljedice rata u Bosni i Hercegovini 1992.-95. god.

Svaki je osvajački rat, kakav je bio i u Bosni i Hercegovini 1992.-95., po definiciji prije svega pokrenut ekonomskim motivima. Te ekonomske motive našega rata naznačio sam u prethodnom tekstu, koji je doslovce tako i naslovljen. Ekonomske posljedice ovoga rata, zbog toga je s metodološke tačke gledišta normalno povezivati sa tim motivima. Da se podsjetimo, ti su motivi bili:

1. Zauzimanje tuđih teritorija, kao nezamjenjivog fizičko-resursnog faktora opstanka i razvoja;
2. Namicanje oružanom prisilom materijalnog i duhovnog bogatstva pripadnicima vlastite populacije, čime se postiže agresorski ratni moral;
3. Pljačka i fizička destrukcija ljudskim radom stvorenih proizvodnih, infrastrukturnih, naučnih, obrazovnih, zdravstvenih i ostalih javnosektorskih potencijala, čime se brzo i efikasno jača logistika agresivnih snaga i dugoročno namiče materijalno i duhovno blagostanje agresorima, i
4. Uništavanje i/ili onesposobljavanje ekonomskih (posebno proizvodnih) potencijala koji nisu ničim zanimljivi za agresora, ali su bitan faktor onesposobljavanja žrtve da brzo i efikasno revitalizira privredu.

Ako bi se utvrđivale i definirale ekonomske posljedice rata u BiH u kontekstu naprijed nabrojanih ekonomskih motiva agresije, onda bi se na prvome mjestu moglo konstatirati da su osvajači (i sa istoka i sa zapada) zajedno sa «domaćim» kvislinzima uglavnom uspjeli u svojim nakanama. Tako bi se moglo, idući redom, ustvrditi da su ekonomske posljedice rata 1992.-95. u Bosni i Hercegovini bile ove:

3.1. *Direktne ekonomske posljedice rata 1992-95. g.*

1. **Više od 70% teritorije** u međunarodno priznatim granicama države agresori su «**zauzeli**» i na taj su način stvorili sve neophodne pretpostavke za

potpuno ekonomsko ekspropiriranje i iscrpljivanje domaćih ekonomskih subjekata, pri čemu je učinjena trajna šteta na ekonomskim potencijalima **od oko 10 milijardi USD** po tekućoj tržišnoj vrijednosti;

2. Na teritoriji koju agresori nisu oružanom silom zauzeli **trajno su uništili ili bitno onesposobili** ekonomskog potencijala u vrijednosti **od oko 20 milijardi USD** (procjenjujem da to predstavlja 25%-30% ljudskim radom stvorenih ekonomskih, javnosektorskih i infrastrukturnih potencijala). Ja, osim toga, procjenjujem da se još radi o vrijednosti od **oko 30 milijardi USD**, gdje je došlo do «izbacivanja iz pogona» kapaciteta stalnog kapitala, zbog prestanka reprodukcioničkih veza izazvanih devastacijom stalnog («tvrdog») kapitala i/ili prekidom u snabdijevanju sirovinama i repromaterijalom (hemijski kompleks, namjenska industrija i sl.).

3. **Opljačkano je tzv. obrtnog kapitala** (gotov novac u bankama i kod stanovništva, bankarski depozit, zalihe robe i repromaterijala u skladištima i domaćinstvima, privredna i luksuzna vozila, poljoprivredne mašine, zlato i srebro, dragocjenosti itd) u tržišnoj vrijednosti **od oko 20 milijardi USD**.

Prema tome, **vrijednost direktnih ekonomskih ratnih šteta**, odnosno direktna negativna ekonomska posljedica rata, **iznosi oko 90 milijardi USD** u tržišnoj vrijednosti, a to predstavlja između 25% i 30% ukupno procijenjenih ekonomskih potencijala Bosne i Hercegovine na početku rata (procjenjuje se da je na kraju 1991. ta cifra iznosila oko 300 milijardi USD).

3.2. Indirektne ekonomske posljedice rata 1992.–95.

- a) **Izgubljena inozemna tržišta**, što predstavlja možda najveći pojedinačni oblik indirektna ekonomske štete, zato što je veliki broj domaćih proizvodnih kapaciteta izgrađen da bi svoje proizvode plasirao na bivše ex-jugoslovensko tržište i/ili na svjetsko tržište. Vrlo je teško napraviti i aproksimaciju egzaktna vrijednosti ovih indirektnih šteta izazvanih ratom, ali bi se moglo govoriti o brojkama koje iznose oko **jedne trećine vrijednosti desetgodišnjeg BDP Bosne i Hercegovine**. Prema tome, budući da je BDP BiH u godini 1991. iznosio oko 15 milijardi USD, proizilazi da je na taj način uzrokovana ratna šteta iznosila **oko 45-50 milijardi USD**. Tu je negativnu ekonomsku posljedicu, naravno, potrebno razumijevati kao ratom izazvanu tzv. izgubljenu dobit, koja prije svega pogađa mlađe generacije po osnovu nemogućnosti (novog) zapošljavanja i/ili bitno smanjenih primanja za podmirivanje tekućih potreba životnog standarda iz ličnih dohodaka.

- b) **Drastično tehnološko zaostajanje** koje se može eksplicirati brojem godina zaostajanja u odnosu na uže i/ili šire konkurentsko okruženje. Obavljena naučna istraživanja u Ekonomskom institutu Sarajevo i u Institutu Ekonomskog fakulteta Sarajevo u okviru makroprojekta «Konkurentnost Bosne i Hercegovine» pokazala su da je za tehnološko zaostajanje naše zemlje izazvano ratom 1992.–95. «kriva» ta činjenica što je po kompetitivnosti Bosna i Hercegovina na početku XXI stoljeća svrstana u grupu zemalja svijeta sa najslabijim rangom (rang 86. na rang-listi od 104 zemlje u godini 2002.). Grubo se može procijeniti da je naše tehnološko zaostajanje za razvijenim dijelom svijeta **iznosilo u proizvodnoj sferi dodatnih 10 godina zaostajanja**, i to zbog ratnih «dejtava», pri čemu se mora imati u vidu da se to zaostajanje (mjereno prosječnim brojem godina) kretalo oko jedne polovine zaostajanja na početku rata (na kraju godine 1991. prosječno tehnološko zaostajanje BiH za razvijenim svijetom u proizvodnoj sferi iznosilo je oko 20 godina). Zbog ovog tehnološkog zaostajanja neke su proizvodne aktivnosti definitivno presahle, a većina ih je, da bi se nastavilo hvatanje koraka za razvijenima, morala da obavi ogromnu dokapitalizaciju. To se posebno odnosi na neke sofisticirane proizvodnje u metalnoj i elektroindustriji, i u agrokompleksu.
- c) **Informatičko zaostajanje** možda se mora smatrati najvećom ratom izazvanom indirektnom ekonomskom štetom u našoj zemlji, jer je informatička djelatnost u suvremenim uslovima, ne samo «bitna prateća aktivnost», nego i važan produkcionni resurs. Naprijed provedena istraživanja na kompetitivnosti BiH pokazala su da je samo zbog rata u informatičkoj sferi naša zemlja **dodatno otežavala i usporila popravljnje svoje pozicije na svjetskoj rang-listi kompetitivnosti**. Kao sintetički izraz tih istraživanja moglo bi se ustvrditi da je taj oblik indirektno ratne štete, koliko očekivan i snažan po difuziju negativnih uticaja na sve segmente društvene strukture, toliko i neočekivan zbog refleksija na makroekonomski menadžment, sa jedne strane, i «upravljačku ekologiju» ekonomskih subjekata, sa druge strane. Naime, informatičko zaostajanje još uvijek ima široko rasprostranjeno upravljačko «šepanje» kod naših tvrtki koje su pretežno orijentirane na inozemnu konkurenciju, gdje je «informatička logistika» neuporedivo funkcionalnija i produktivnija (kod marketing – funkcije, i inovativnih aktivnosti i sl.).
- d) **Znanstveno zaostajanje** mnogi smatraju u dugoročnom smislu najposljednijom negativnom ekonomskom i ukupnom ratnom štetom. Znanost, shvaćena u njezinom punom značenju kao simbioza fundamentalnih (bazičnih), razvojnih i primijenjenih istraživanja, predstavlja ne samo temelj tehnološkog i informatičkog razvoja, nego je ona i svojevrsni putokaz za budućnost u svim sferama ljudskog življenja. Bez kontinuiranog

razvoja nauke, poduprtog svim materijalno-finansijskim, duhovno-vrijednosnim i kadrovskim resursima, nijedno moderno društvo nema svijetlu budućnost. Četverogodišnji (1992-95.) rat u Bosni i Hercegovini ovaj je razvoj, ne samo doveo u stanje diskontinuiteta, već je i dobro potkopao njegove temelje na kojima se gradi zdanje znanstvenog progressa. Rat je učinio da su prekinute ili bitno otežane međunarodne naučnoistraživačke komunikacije domaćih sa stranim znanstvenim subjektima (prekid u opskrbi naučnim i stručnim časopisima i literaturom, prekid fizičkog i mentalnog prisustva domaćih – posebno mlađih – znanstvenika vodećim istraživačkim institucijama i organizacijama u inozemstvu, prekid svih vidova društvene potpore naučnoistraživačkom radu i sl.). Samo podatak da je zbog rata 1992.–95. **više od 40% znanstveno-istraživačkih kadrova trajno napustilo zemlju** dovoljan je da bi se shvatilo kolike su i kakve sve posljedice za društvo, državu i ekonomiju BiH. Ako se tome doda da je učešće izdvajanja za nauku iz BDP u godini 2004. (0,2%) iznosilo za oko deset puta manje nego u godini 1991. (1,8%), onda se dobija prava slika negativnih ratnih posljedica zaostajanja u naučnom razvoju.

- e) **Snažnija orijentacija na izvoz nakon osamostaljenja BiH godine 1992.** uslijedila je kod značajnog broja privrednih subjekata kao posljedica smanjenih unutrašnjih kupovnih mogućnosti. To su pretežno oni izvoznici koji su i prije rata imali dobre izvozne performanse, ali su se zbog ekonomskih i nekih drugih razloga pretežno orijentirali na plasman na tadašnjem domaćem tržištu, čija kupovna moć nije bila dovoljna da apsorbuje njihove robe. Rat je učinio da bitno bude reducirana domaća platežno sposobna tražnja, tako da su ti proizvođači najednom ostali bez domaćeg plasmata, pa su se, normalno, «prešaltali» na strane kupce. **Otuda su se naši poslijeratni izvozni rezultati, posmatrani kroz odnos vrijednosti izvoza i vrijednosti plasmata na unutrašnjem tržištu, donekle popravili.** To je, dakle, jedina pozitivna ekonomska posljedica rata 1992.–95. iako je obim izvoza višestruko smanjen u odnosu na ostvarenja u predratnim godinama.
- f) Na jednoj strani rat je užasno «zagadio» prirodu i društvo, a na drugoj je strani on «očistio» značajan dio prirode i društva. Kada govorimo o zagađenju prirode, **rat je užasno «devastirao» teren ogromnim brojem (oko 1 milion) različitih ubojnih eksplozivnih sredstava,** prije svega protivpješadijskih mina. To će biti višedecenijski glavni problem ekologije prostora, pri čemu su glavne žrtve djeca iz ruralnih područja, a ekonomski negativni učinci posebno će se manifestirati u turizmu, prije svih u seoskom turizmu i u zimsko–sportskim turističkim aktivnostima. Što se tiče «očišćenja» prirode, na prvome se mjestu mora konstatirati da su prestankom proizvodnje u nekim energetsko-baznim granama (metalurgija,

hemijski bazni kompleks, koža i tekstil itd.) čitava regionalna prostranstva (npr. Zeničko-Dobojski i Tuzlansko-Lukavički bazeni) naprosto «odahnula dušom». **Višestruko je smanjen stepen polucija zraka, tla i vode**, čime su se, osim bitnog unapređenja zdravstvenih okolinskih uvjeta, bitno poboljšale proizvodne performanse u tzv. zelenom biznisu (agrar, turizam, ugostiteljstvo, ribogojilište, lov i ribolov, sakupljanje prirodnih plodova). Procjenjuje se da je u ovim aktivnostima privrede «pokriveno» oko jedne trećine ekonomskih potencijala, što se zasad odvija uglavnom u sistemu tzv. neformalne (sive) ekonomije.

Ako bi se pokušalo, na kraju, napraviti neki bilans negativnih i pozitivnih ekonomskih posljedica rata u BiH 1992.–95., onda bi tu na prvo mjesto došao problem **pronalaženja nekog «zajedničkog imenitelja»** kojim bi se sve posljedice mogle međusobno relativizirati i na taj bi se način učinile kvantifikacijski mjerljivima. Odmah valja konstatirati da bi to značilo da se ekonomske posljedice fizičkog devastiranja proizvodnih infrastrukturnih i uslužnih kapaciteta dovode u neku mjerljivu relaciju spram negativnih efekata zagađenja ili očišćenja tla, zraka i vode i sa troškovima uzrokovanim akcijama na uništavanju ogromnog broja (oko 800 hiljada) raznih minsko-eksplozivnih sredstava. Ili, kako podvesti pod isti mjerljiv imenitelj izgublenu dobit po osnovu tehnološkog i informatičkog zaostajanja, sa jedne strane, i obim pljačke ostvarene transferom devizne štednje bosanskohercegovačkih građana, sa druge strane? A pogotovo je teško podvesti pod isti imenitelj negativne ekonomske posljedice rata u obrazovanju i zdravstvenom stanju populacije sa očekivanim prinosom prihoda od neostvarene proizvodnje.

Pa ipak, ne učiniti napor da se napravi neki mjerljiv bilans i rezime negativnih i pozitivnih, (onoliko koliko ih je bilo), ekonomskih efekata posljednjega rata na tlu Bosne i Hercegovine, značilo bi isto kao i ubiti u lovu zeca i ostaviti ga grabljivicama. Zbog toga ću zgrabiti ovaj «vrući krompir» svjestan svih postojećih i potencijalnih ograničenja metodološke i logičke naravi. Sasvim je logično da on bude u novčanom obliku, jer se u novcu sve lako može izraziti – što se u realnom životu uglavnom i čini. Dakle, procijenio sam da direktne negativne ekonomske posljedice rata iznose oko **90 milijardi USD** po tržišnoj vrijednosti. Indirektne negativne ekonomske posljedice u novcu, ja procjenjujem, iznose oko 10 milijardi USD, što skupa sa direktnim štetama daje cifru od **100 milijardi negativnih ekonomskih ratnih šteta u BiH**. Direktnih pozitivnih ekonomskih efekata nije ni bilo. Pozitivne indirektno ratne posljedice procjenjujem na oko 30 milijardi USD, pri čemu sam kao graničnu godinu procjene trajanja ekonomskih posljedica rata odredio godinu 2010. To sam učinio na bazi saznanja* da je period od 15 godina nakon uspostave

* Do takvog sam saznanja došao tragajući za proračunom prosječnog amortizacionog perioda stalnih sredstava, a u funkciji njihove zamjene. U taj proračun uključeni su i objekti krupne infrastrukture (ceste, željeznice, ustanove, kanali, itd.) za koje inače nema obaveze uplate amortizacije radi njihove ponovne izgradnje.

mira (1995.) neko prosječno vrijeme zamjene svih stalnih (tvrdih) oblika kapitala u funkciji. O tome se, naravno, može diskutirati, kako u metodološkom smislu, tako i u pogledu obuhvata. Dakle i dakako, rat 1992.–95. na tlu Bosne i Hercegovine prouzrokovao je - što direktno, što indirektno - gubitak ekonomskih resursa u vrijednosti od oko 70 milijardi USD. Ni mnogo, ni malo – reklo bi se – imajući u vidu da ta cifra iznosi kao vrijednost od oko kumulativa petogodišnjeg BDP Bosne i Hercegovine ostvarenog u godini 1991. Prema tome, ono što je za pet godina stvarano, rat je odnio za četiri godine, pri čemu je sa ekonomske tačke gledišta neophodno respektirati i tzv. oportunitetne prinose* koji u ovom slučaju iznose onoliko kolika je razlika između ostvarenog ukupnog četverogodišnjeg domaćeg proizvoda (BDP) i potencijalnog BDP, koji bi bio ostvaren da rata nije bilo. Gruba procjena te razlike iznosi vrijednost od oko dvije trećine vrijednosti ostvarenog BDP-a, što u apsolutnim ciframa daje masu od oko 45 milijardi USD. Prema tome, zbrajajući stvarne (direktne i indirektne) ratne ekonomske štete i oportunitetne prinose, dolazi se do vrijednosti od oko 115 milijardi USD trajno izgubljenog nacionalnog bogatstva. Oslanjajući se na postojeći ekonomski potencijal, potrebno je između 12 i 15 godina mirnodopskog razvoja da bi se provela potpuna ekonomska revitalizacija, tj. da bi se došlo u prijeratno stanje.

Zaključak

U svakom totalnom ratu, kakav je bio onaj u BiH 1992.–95., događaju se genocidne, destruktivne i dekadentne radnje kojima se bitno mijenjaju biosfera, sociosfera i ekosfera. Za svaki takav rat ekonomski su motivi glavni uzrok njegovoga početka, a najčešće agresor, nažalost, uspijeva u svojoj porobljivačkoj i destruktivnoj nakani. Nema opravdane i pravedne agresije, pa nijedan agresor kroz historiju nije donio boljitak ljudskoj civilizaciji.

Glavni je ekonomski motiv za agresiju na Republiku BiH godine 1992. (SR Jugoslavija) nesumnjivo bio zaposjedanje teritorije i prisajedinjenje prostora agresorovoj teritoriji. Na taj način dolazi se u poziciju za postizanje svih ostalih bitnih ekonomskih ciljeva započinjanja rata, kao što su: nasilno oduzimanje proizvodnog kapitala i ostalih fiksnih fondova, izdašna eksploatacija drvnog potencijala, oslobađanja od obaveza dijelidbe zajedničke ex-jugoslovenske imovine u sukcesivnom procesu, povećan izlazak na mediteransku zonu, zaposjedanje rudnim i energetske resursima. U toj nakani agresor je samo djelimično uspio,

* Mada ekonomska teorija manje pažnje poklanja oportunitetnim prinosima, nego oportunitetnim troškovima, postoje realne potrebe da se oni involviraju u globalni bilans ekonomskih posljedica modernih ratova, kakav je bio onaj u BiH 1992.–95.

jer je relativno ubrzo naišao na «čudo bosanskog otpora», a poslije na opravdanu vojnu solidarnost slobodoljubivog dijela svijeta – NATO snage. I zato, svi oni koji su učestvovali u stvaranju «čuda bosanskog otpora» u ratu 1992.–95. imaju pravo na moralnu i patriotsku satisfakciju, a svi koji su se «sklonili» treba da nose trajan pečat dezerterstva.

Ekonomske karakteristike rata u BiH 1992.-95. proizašle su iz tipa agresije i karaktera odbrane. Objektivno je to morala biti ekonomija u kojoj su sve tri sastavne komponente (stanovništvo, poduzeća, država) djelovale u posve novim uvjetima privrednog sistema i ekonomske politike. Sve je preusmjereno na ratni kolosijek, počevši od proizvodnje, preko razmjene, raspodjele, pa sve do potrošnje. Proizvodnja je svedena na manje od 10% predratnog obima, razmjenjena je poprimila obrise trampe, raspodjela je postala administrativna distribucija, a potrošnja je svedena na egzistencijalni minimum. Novac je svoje osnovne funkcije reducirao samo na izvornu funkciju prometnog sredstva, a dužničko-povjerilački odnosi bili su bez državno-pravne regulacije. Poslovni je moral pao na dno, a korupcija zahvatila sve komponente ekonomske strukture. U ekonomiji je neformalna (siva) komponenta znatno premašila formalnu, pri čemu je ratno profiterstvo permanentno predstavljalo stalnu prijetnju totalnog kolapsa ekonomije.

Sistem formiranja cijena poprimio je karakter obračunskog mehanizma, pri čemu su cijene egzistencijalnih životnih dobara (brašno, mlijeko, ulje, šećer, gorivo) na slobodnom tržištu bile višestruko veće od mirnodopskih. Humanitarna pomoć koja je stizala iz inozemstva značila je više nego preživljavanje stanovništva, jer je istovremeno korištena i za neke prerađivačke namjene u industriji. Zbog toga su sve prateće pojave krijumčarenja humanitarnom pomoći objektivno imale dalekosežne posljedice, ne samo na preživljavanje populacije, nego i na sam tok obrambenog rata. Sve je to bilo vrlo pogodno tlo za bujanje korupcije i poslovnog nemoralna, čemu su posebno pogodovale guste i čvrste veze vojnih, političkih i komercijalnih struktura. Procijenjujem da je za vrijeme rata prokrijumčareno robe u vrijednosti koja premašuje tri milijarde USD, od čega je većina završila na osobnim računima ratnih političkih, vojnih i komercijalnih moćnika, i to u inozemnim bankama (islamske zemlje, Rusija, Europa).

Posljedice rata 1992.–95. u ekonomskoj su sferi ogromne i kompleksne. One su posebno izražene u proizvodnoj komponenti i transportu. Fizički obim proizvodnje sveden je zbog rata na manje od 10% predratnog nivoa, a gotovo čitava proizvodnja bila je na ratnom kolosijeku. Spoljna je trgovina praktično presahla, osim onih vido-va prekogranične razmjene koji su imali nesmetani protok (aluminij, drvo, žitarice). Ukupne direktne i indirektno ratne ekonomske štete procijenjeno je da iznose oko 115 milijardi USD po tržišnoj vrijednosti, s tim da su one bile naglašenije u domenu tzv. nevidljivih kapitala (izgubljena tržišta, tehnološko zaostajanje, privatizacija, telekomunikacije, informatika, menadžment, marketing).

Rat je učinio da BiH zaostaje u tranzicionom procesu za oko 20 godina iza prosjeka ostalih zemalja u tranziciji, što će bitno uticati na njenu kompetitivnost u međunarodnim razmjerama. U znanstveno-tehnološkoj i informatičkoj sferi to je zaostajanje još izražajnije, a posebno su negativne dugoročne posljedice u domenu «odliva pameti», u svijet (oko 40% naučnog potencijala). Zbog enormnih ratnih ekonomskih posljedica i sporih tranzicionih promjena, Bosna i Hercegovina uveliko kasni na putu priključenja relevantnim euroatlanskim integracijama, posebno Evropskoj uniji.

PRAZNA str. 146